

מקור 'קל וחומר' ו'דיו'

ד"ר חזות גבריאל

ר' ישמעאל אומר: בשלוש עשרה מדות התורה נדרשת: מקל וחומר, מגזרה שווה... (ג) מקל וחומר, כיצד? "ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים תסגר שבעת ימים", קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום. אלא - 'דיו לבא מן הדין להיות כנדון', תסגר מרים שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף, (ברייתת המידות, ריש הספרא).

המקור העיקרי לדין ק"ו ו'דיו' הוא הדרשה לעיל הנדרשת על פסוקי פרשתנו. אם כאשר אביה יורק בפניה היא צריכה להיכלם שבעה ימים, אזי כאשר הקב"ה בכבודו ובעצמו יורק בפניה קו"ח שהיא צריכה להיכלם שבעה ימים. ה'דיו' מגביל את המינוף הפוטנציאלי של הקו"ח, כאשר הוא קובע את העיקרון לפיו הלמד לעולם אינו יכול להיות חמור יותר מן המלמד - "דיו לבא מן הדין להיות כנדון".

ברקע הדברים חשוב לזכור כי כל קו"ח מבוסס על ההנחה לפיה הלמד חמור יותר מן המלמד. באופן טבעי נוצר במצב כזה פוטנציאל של מינוף, כלומר יישום של הלכה שמצויה במלמד ביתר חומרה ביחס ללמד. אולם מכיוון שההלכה הנדונה נלמדת מן המלמד, מידת ה'דיו' קובעת שאנחנו לא יכולים להחיל אותה באופן חמור יותר מאשר מצאנו אצל המלמד.

הקו"ח לגבי מרים עצמו היה יכול להוביל למסקנה שכאשר הקב"ה יורק בפניה היא צריכה להיכלם יותר משבעה ימים, אולם ה'דיו' מגביל את המינוף, ומעמיד את הכלימה מפני הקב"ה על שבעה ימים בלבד. כלומר, השיקול שמופיע בתורה אינו רק קו"ח, אלא קו"ח ממנף שמוגבל על ידי 'דיו', וכך אנו מגיעים למסקנה של שבעה ימים גם לגבי הלמד.

רוב הדוגמאות בברייתא שבתחילת הספרא נועדו להדגים את אופן פעולת מידת הדרש הנדונה. לעומת זאת, לגבי מידת הקו"ח, רש"י (זבחים, סט ע"ב) מציע הסבר שונה למילה 'כיצד'. 'כיצד' כאן מתפרש במשמעות של חיפוש מקור לכך שניתן בכלל לדרוש קו"ח? ברור כי פירוש זה רלוונטי רק למידה זו, שהרי בשאר המידות דוגמת ההיסק המדרשי שמובאת בברייתא אינה מתארת שיקול שמתבצע על ידי המקרא עצמו. בשאר המידות מובאות רק דוגמאות להיסקים מידותיים שעשו חז"ל על פסוקי המקרא.

מדוע נדרש מקור מן התורה למידת ה'דיו'? לכאורה מדובר במידה הגיונית, שהיינו מיישמים אותה גם ללא מקור, שהרי אין דרך אחרת לעצור את המינוף של הקו"ח אלא בקביעה כי הבא מן הדין יהיה בדיוק כנדון. אין בנמצא ראיה ליישום בחומרה רבה יותר, שכן היכן יש לעצור את המינוף? בדוגמא שלנו, אם מפני אביה היא נכלמת שבעה ימים, מה נאמר על הקב"ה? הלא הכלימה צריכה על פי דין להיות עולמית? זאת ועוד, האם מידת ה'דיו' ניתנה אף היא במסורת כיהלכה למשה מסיניי וכחלק ממידות הדרש? אם כן, מדוע נדרשת מסורת ביחס לכלל הגיוני שיש לו מקור מקראי מפורש?

מכאן נראה כי חייב להיות שיקול 'דיו' שלא ייכנס לגדרי השיקולים שהתורה עצמה עושה, והוא אשר ישתייך למידות הדרש. זה יהיה 'דיו' לא הגיוני. אפשרות נוספת הינה לקבוע כי הקו"ח הוא מידת דרש של ממש, אך ה'דיו' מהווה תת מידה שהיא רק מגבילה את המינוף של הקו"ח. יסודה של זו הוא בהגיון אנושי רגיל, ולא במסורת מסיני (כאמור לעיל, שיקול זה מפורש בתורה). לפי זה, ה'דיו' כשלעצמו באמת אינו חלק אינטגרלי מעולם הדרש.

לפנינו אם כן מקרה חריג שבו אנו לומדים מהתורה עיקרון מתודולוגי ולא הלכה כזו או אחרת. בכך נוכל להבין מדוע כאשר הברייתא מחפשת דוגמא או מקור לשיקול של קו"ח היא מצמידה אליו את ה'דיו'. ה'דיו' אינו מידה נוספת אלא מגבלה הגיונית של מידת הקו"ח. הגיון ה'דיו' אמנם הכרחי, אולם תוקפו מדאורייתא. התורה מעניקה תוקף גם להגיון אנושי.

להערות ולרכישת ספרי 'מידה טובה': hazutg@gmail.com